

ІСТОРІЯ ІНТРОДУКЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН БОТАНІЧНОГО РОЗСАДНИКА УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА

Мамчур Т.В.

Уманський національний університет садівництва

м. Умань, Україна

mamchur-tv@ukr.net

Ключові слова: інтродукція, лікарські рослини, ботанічний розсадник, гербарій (УМ).

Вступ. Головне училище садівництва (правонаступник Уманський національний університет садівництва) засновано 1844 р. в Одесі, яке було розташовано на території ботанічного саду та готувало відмінних садівників. У зв'язку з кліматичними змінами в 1859 р. училище переїздить до м. Умані та розташовано біля мальовничого парку – Царицин сад (нині НДП «Софіївка» НАНУ). Численні перевезені рослини, їх насіння доповнили практичну базу та сформували нові ділянки училища із вирощення інтродукованих декоративних, садових, лісових, лікарських рослин.

За архівними матеріалами закладу ботанічний розсадник Уманського НУС має свою історичну довідку: *«...Відведене практичне поле, яке мало роль навчального, демонстраційного, дослідного...з 1876 р. ця ділянка слугувала навчальним посібником при вивченні окремих культур... Згідно інструкції воно мало на меті сприяти практичному вивченню учнями сільського господарства, формуванню навичок розведення якісного насіння та догляд за ним, отримуючи при цьому комерційну користь...»* [6]. Цьому слугують і серійні випуски задокументованих щорічних преїскурантів, які збережено у бібліотеці [5].

Перший директор училища М.І. Анненков (1863–1868), ботанік, автор «Ботанічного словника» (1859 р.) впродовж п'яти років перебування в Умані зібрав та описав народні назви рослин, які згодом увійшли до другого видання його словника (1878 р.) [1]. Ймовірно, що саме з його ініціативи такий розсадник було створено на базі училища в 1860-і роки.

Відомо, що Анненков досліджував як дикорослі, так і садові рослини, які культивувались у розсаднику, а тому вже тоді могли бути й інтродуковані лікарські рослини. Його наукові дослідження ще до переїзду в Умань були спрямовані на видання першого Гербарію ексикат флори Московської губернії, що містив 800 видів рослин (випуски 1–8, 1849–1851). Тому слід відмітити, що формування гербарію в Уманському училищі було продовжено під його керівництвом разом з учнями вивчаючи дисципліни: Ботаніка, Лісівництво та Декоративне садівництво. Фонди гербарію (УМ) містять історичні колекції як із Одеси, так і Умані зібраних у природі, на колекційних ділянках, про що інформують рукописні етикетки.

Матеріали та методи. Нами проаналізовано архівні матеріали музею історії створення ботанічного розсадника, літературні джерела стародруків бібліотеки університету, іменну колекцію учня училища Й.К. Пачоського (датована 1885–1886 pp., *Ex horto botanico Umaniense*) у фондах історичного гербарію УНУС (UM). Опрацьовано назви за сучасною ботанічною номенклатурою (*The Plant List*) [7]. Метою даної публікації насамперед було висвітлити історію інтродукції та культивування лікарських рослин.

Результати та їх обговорення. Дослідження розвитку ботанічного розсадника за архівними матеріалами музею історії університету та літературними джерелами стародруків бібліотеки показали, що за час формування училища, викладачі які цікавилися та розвивали культивування лікарських рослин у ботанічному розсаднику залучали й допитливих студентів.

Наприклад, відмітимо відомого садівника, помолога В.В. Пашкевича, який займався різнобічним вивченням сортів плодових і ягідних рослин, але й також приділяв велику увагу медицині, зокрема, гомеопатії. Він стояв біля витоків вітчизняної лікарської індустрії, брав безпосередню участь в організації Могилевської дослідної станції лікарських рослин, керував роботою по заготівлі лікарської сировини в Білорусії й на Україні. Ним було опубліковано «Перший російський посібник з культури лікарських і запашних рослин» (1894). Учений виступав на Всесоюзній нараді з лікарських рослин і лікарській сировині (1925) та організував науково-дослідну роботу з лікарськими рослинами в системі ВАСГНІЛ (1926). Згодом він доповнив і переробив книгу «Лікарські рослини, їх культура й збір», а в останні роки життя у співавторстві зі співробітником інституту рослинництва ім. М.І. Вавилова Г.Н. Крейсером, видав книгу «Культура лікарських рослин» (1939) [3].

Так, учень Й.К. Пачоський в училищі під час навчання перейняв його наукові знання та згодом опублікував книгу «Лікарські рослини» (1890), яка зберігається в фондах бібліотеки і на сьогодні. Серед його гербарних зборів виокремленої іменної колекції (*Ex horto botanico Umaniense*) збереженої в фондах гербарію (UM), відмічено лікарську рослину *Macleaya cordata* (Willd.) R.Br. за описом етикетки: [UM (2788) *Papaveraceae* DC. *Bocconia cordata* Willd. *Ex horto botan Uman. Chinu. 1884a*] (рис. 1.). Гербарний зразок є свідченням інтродукції цієї рослини у період того часу як декоративної, так і лікарської. Серед ранніх гербарних зборів *Achillea nobilis* L. дикорослої флори околиць Умані (Київ. губ.) на деяких зразках відмічено за етикеткою: [UM (2851) *Achillea Gerberi* M. a Vieb. *Nab. in rossia medic et australi*] (тобто лікарська, яку брав собі на відмітку) (рис. 1.).

Інтродукція лікарських рослин у періоди історії розвивалася, поповнювалася із природної флори, культиварами, вивчалася та висвітлювалася у наукових працях.

Ботанічний розсадник у різні часи пройшов низку реорганізацій і під керівництвом викладачів кафедри ботаніки В.А. Гаврилюка, З.В. Геркіял, С.П. Романщак, Т.О. Кравець, М.І. Парубок, О.В. Свистун та ін. поповнювався.

Вони разом із студентами займалися інтродукцією все нових і перспективних рослин, у тому числі й лікарських, проводили наукові дослідження з *Salvia officinalis* L., *Echinacea purpurea* (L.) Moench. [2, 4].

Macleaya cordata (Willd.) R.Br.

Achillea nobilis L.

Рис. 1. Гербарні зразки Й.К. Пачоського.

За керівництва доцента В.А. Гаврилюка станом на 2002 р. колекційний ботанічний розсадник налічував 1500 видів рослин: трав'янисті однорічні і багаторічні, які розташовано на площі 0,5 га за філогенетичною системою Magnoliophyta А.Л. Тахтаджяна. Кафедра займалася зборами насіння (Index seminum quae terrenum experimentalis cathedrae botanicae pro commutation offert in anno 1969, 1977–1981 collectorium) та отримувала замовлення ботанічних садів (Московський, Ленінградський, Тартуський, Нікітський, Єреванський). Нині рослини інтродукуються з природної флори України та інших доступних установ. Висаджено більше 750 видів, що належать до 45 родин із систематичним доповненням асортиментом декоративних, лікарських. Представлено види родин: *Asteraceae* (130), *Fabaceae* (112), *Rosaceae* (42), *Brassicaceae* (21), *Lamiaceae* (37), *Liliaceae* (21), *Ranunculaceae* (31), *Poaceae* (80) та ін.

Серед лікарських рослин за видовим складом: *Agrimonia eupatoria* L., *Anchusa officinalis* L., *Artemisia absinthium* L., *Borago officinalis* L., *Bupleurum aureum* Fisch. ex Hoffm., *Calendula officinalis* L., *Convallaria majalis* L., *Lithospermum officinale* L., *Digitalis grandiflora* Mill., *Echinacea purpurea* Moench., *Echinops sphaerocephalus* L., *Foeniculum vulgare* Mill., *Fragaria vesca* L., *Galega officinalis* L., *Genista tinctoria* L., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, *Hierochloe odorata* (L.) P.Beauv., *Hypericum perforatum* L., *Hyssopus officinalis* L., *Inula*

helenium L., *Lavandula angustifolia* Mill., *Leonurus cardiaca* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Maclea cordata* L., *Matricaria chamomilla* L., *Melisa officinalis* L., *Mentha piperita* L., *Monarda didyma* L., *Nigella damascena* L., *Origanum vulgare* L., *Potentilla alba* L., *Potentilla erecta* L., *Ruta graveolens* L., *Salvia officinalis* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Symphytum officinale* L., *Tanacetum balsamita* L., *Tanacetum vulgare* L., *Valeriana officinalis* L., *Verbena officinalis* L. та ін. Колекції щорічно вивчаються та доглядаються студентами під час опанування дисциплін Ботаніка, Біологічний моніторинг, Інтродукція та збереження рослин, навчальних практик у підготовці фахівців зі спеціальності 091 «Біологія», 206 «Садово-паркове господарство» ін. Вони є практичною базою під час вивчення та опису їх морфологічних ознак, гербаризації, заготівлі матеріалу з проведення біологічних гуртків, круглих столів, конференцій та виставок.

Висновки. На сьогодні ботанічний розсадник УНУС ретельно доглядається та поповнюється новими інтродуцентами. Лікарські рослини привозять студенти та викладачі під час виїзdnих експедицій, дарунками квітників.

Види, що успішно акліматизувалися в екологічних умовах університету, є перспективними для підготовки студентів фахового спрямування, рекомендуються для подальшого вивчення та розробки технології з їх вирощування, використання.

Зібрана колекція рослин має надзвичайну наукову цінність і перспективність, для оволодіння майбутньою професійною діяльністю випускників-біологів, проведення наукових досліджень викладачами, аспірантами, докторантами, які можуть свої дослідження впроваджувати у виробництво.

Перелік посилань:

1. Ботанический словарь. Справочная книга для ботаников, сельских хозяев, садоводов, лесоводов, фармацевтов, врачей, дрогистов, путешественников по России и вообще сельских жителей. Составил Н. Анненков. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1878. 645 с.
2. Геркіял З.В., Молдавська Д.Б. Інтродукція *Salvia officinalis* L. в умовах ботанічного розсадника Уманського ДАУ. *Збірник наукових праць УДАА*. №57. Київ: Тов. «Знання» України, 2003. С. 119–125.
3. Костюк М.В. Із історії садівництва ХІХ–ХХ століття: видатний учений помолог, засновник наукового плідництва, академік В.В. Пашкевич. *Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД*: Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 100–101.
4. Кравець Т.О., Геркіял З.В. Особливості онтогенезу *Echinacea purpurea* (L.) Moench. інтродукованої в умовах півдня Лісостепу України. *Збірник наукових праць УДАА*. №58. Київ: Тов. «Знання» України, 2004. С. 186–193.
5. Прейскурант по растениям и семенам, продающимся в Уманском Царицыном Саду: Умань, Киевской губернии. С.-Петербург: тип. В. Киршбаума, 1885. 81 с.
6. Уманское училище садоводства и земледелия. Составлено Директором училища М.Е. Софроновым при участии преподавателей и заведывающих отдельными

отраслями. Санкт-Петербург: Типография В. Киршбаума, 1910. 80 с.

7. The Plant List. A working list of all plant species. URL: <http://www.theplantlist.org/>
(дата звернення 25.01.2022).